

Enige beschouwingen over rendement en studieuitval op basis van de literatuurstudie:

Marjon Voorthuis en Ben Wilbrink, Studielast, rendement en functies propedeuse. Relatie tussen wetgeving, theorie en empirie. Amsterdam: SCO Rapport 112, juli 1987.

Natuurlijk maakt een literatuurstudie deel uit van de evaluatie van de twee-fasenstructuur. In dit geval was de bedoeling om reeds verricht onderzoek bijeen te brengen uit de kring van de RWO bureaus, maar ook van andere onderzoekers, de resultaten daarvan samen te vatten en aan te geven welke trends daarin te onderscheiden zijn. Kenmerkend voor deze literatuurstudie is de aandacht voor de drieslag wetgeving - theoretisch kader, en empirie, herhaald voor ieder van de thema's: studielast, numeriek rendement, en functies van de propedeuse. De analyse van de wet en zijn parlementaire behandeling is voor deze literatuurstudie van grote betekenis geweest, het is een soort exercitie die bepaald niet gebruikelijk is bij onderzoek maar die ik op grond van de opgedane ervaringen toch nadrukkelijk ook anderen wil aanbevelen, ook al moet daartoe enige juridische koudwatervrees worden overwonnen. De theoretische kaders zijn voor deze gelegenheid geconstrueerd, andere onderzoekers zouden deze kaders anders hebben ingevuld, maar het belang van dergelijke kaders is er vooral in gelegen dat het de empirische gegevens een plaats geeft en dat het uit kan laten komen welke gegevens in het geheel niet of veel te weinig vanuit empirisch onderzoek bekend zijn.

Wat zijn nu, de literatuur over numeriek rendement, studie uitval en vertraging, en studielast overziende, de aardige, de belangwekkende en de bijzondere thema's? Met meer dan anderhalf jaar bezinkings- en bezinningstijd na het eerste en vrijwel definitieve concept van deze literatuurstudie levert dat de volgende uiteenzetting op.

negatieve grondstemming. Er is één ding dat er voor mij enorm uitspringt, en waar enige geladenheid in zit omdat het beleid er al zo lange tijd door op het verkeerde been is gezet: de vrijwel unanieme negatieve grondstemming die kleeft aan het alleen al noemen van het thema numeriek rendement in het hoger onderwijs. Vanouds zijn er jammerklachten opgegaan over lage rendementen, over de maatschappelijke verspilling die dat zou betekenen, en over het persoonlijk leed dat toch wel schuil moet gaan achter die gigantische aantallen studenten die een eenmaal begonnen rit niet tot het einde toe volbrengen. Voor alle zekerheid, om u gerust te stellen dat u wel op het goede programma hebt afgestemd: ook de wetgever heeft met de twee-fasenstructuur beoogd het kwaad van lage rendementen in het w.o. met tenminste tien procentpunten te reduceren. Het heet in het eindrapport van Van Vugt en Van Wieringen dat de twee-fasenstructuur dat effect niet heeft bereikt, maar dan kan ik u aanraden de bladzijden 39 en volgende van het rapport nog eens na te lezen, en te bedenken dat de

auteurs zich er op dat moment niet van bewust zijn dat zij een empirisch rendement met een normatief rendement aan het vergelijken zijn, en dat in de startsituatie vlak voor de invoering van de twee-fasenstructuur het empirische NR tenminste 5 % beneden het normatieve NR van 60 % moet hebben gelegen, en zelfs 10% wanneer de omzwaaiers er vanaf worden getrokken zoals onder de systematiek van de twee-fasenstructuur behoort te gebeuren. Maar goed, ook de schatting van het onder de twee-fasenstructuur te behalen rendement is behoorlijk aan de optimistische kant, zodat de conclusie van Van Vugt en Van Wieringen desondanks misschien wel overeind kan blijven: dat de taakstellende verhoging van het numeriek rendement niet wordt gehaald. Overigens is er dan bovenaan blz. 44 nog sprake van een komische gedaanteverwisseling van mediane naar gemiddelde studieduur van 7,2 jaar voor het cohort 1970: volgens het CBS is dat toch echt de mediaan (en wel de mediaan over de groep die na 11 jaar het afsluitend examen heeft afgelegd, niet de mediaan voor het cohort in zijn geheel); de verwarring wordt in het HOOP gecontinueerd.

Ik was met een serieus punt bezig: Met het NR in het w.o., of liever de uitval en vertraging die daar uit voortvloeit, wordt louter kommer en kwel geassocieerd. Een aanwijzing voor de juistheid van mijn stelling is alleen al te vinden in het taalgebruik van sommige onderzoekers, die in plaats van de tenminste nog enigszins neutrale term 'uitval' de voorkeur geven aan het woord 'mislukking'. Toch is al in de vijftiger jaren bij een grootscheeps onderzoek aan de TH Delft gebleken dat niet al die uitvallers meteen in de maatschappelijke goot terecht kwamen. Ik citeer:

"Alle gegevens van dit hoofdstuk overwegende, krijgt men de indruk, dat de schade door het staken van de studie in de eerste 4 jaar, aangebracht aan de belangen van de maatschappij, de T.H., en de jongelui zelf, eigenlijk nogal meevalt. Zeker de helft blijkt door het overstappen naar een andere faculteit of door het gaan volgen van een dagstudie op iets lager niveau de juiste bestemming wel te vinden. (...) De overigen, die geen volledige dagstudie meer gaan volgen, hebben van de tijd aan de T.H. voor het merendeel toch geen nadeel maar eerder voordeel in hun verdere loopbaan ondervonden. Hier ligt echter een probleem zowel voor de maatschappij als voor de betrokkenen zelf, want er blijken studenten te zijn, die wel de capaciteiten bezitten om de studie aan de T.H. met succes te volgen, maar die door omstandigheden van buiten gedwongen worden de studie te staken."

Een andere aardige conclusie uit het Delftse onderzoek is dat studiesucces wel redelijk valt te voorspellen, maar studieuitval niet: de instructeurs van de studenten doen op het laatste punt voorspellingen waarmee ze in de helft van de gevallen fout zitten. Het is onder andere dit gegeven dat het begeleidende team van destijds vrijwel alle Nederlandse hoogleraren test- en bedrijfspsychologie nadrukkelijk doet adviseren niet tot enige vorm van toelatingsselectie middels bijvoorbeeld psychologische tests over te gaan.

In de zestiger jaren zijn er ontwikkelingen die het Delftse onderzoek geheel doen vergeten. Posthumus komt met de boodschap dat er aan dat numeriek rendement toch niets te verwrikken zal zijn (rapport cie. studieduur van de Academische Raad, 1964), een suggestie die volstrekt wordt gelogenstraft door de gegevens van de CBS cohortstudies 1961/63 naast die van 1970 te leggen, waarin toch zeer grote verschuivingen in numerieke rendementen zijn te constateren: in gunstige zin voor vrouwen, in ongunstige zin voor mannen. De studentenbeweging eind jaren zestig verklaart selectie in het hoger onderwijs als ongewenst, en zie, zelfs Adriaan de Groot in zijn beruchte selectierapport van 1972 pleit voor een selectievrij contract, zij het alleen voor degenen die hebben laten zien zo'n groot vertrouwen waard te zijn. Onderzoek naar 'drop-outs' komt in de mode, er zijn heel wat scripties aan dit onderwerp gewijd vanuit een kennelijke bewogenheid met het niet te benijden lot van die uitvallers. Een recent onderzoek in opdracht van de HBO-raad laat zien hoe zoiets in zijn werk gaat (M. van Dyck, J. van den Elshout, & K. Hoogeveen, Van voortgezet onderwijs naar HBO: problemen, oorzaken, oplossingen? 's-Gravenhage: SVO (Selecta reeks), 1985). Als je wilt weten waarom iemand met de studie is gestopt, vraag je aan te geven welke van de volgende rampspoed hem of haar heeft getroffen (p. 192): 'overstap te groot / studie te zwaar / resultaten slecht / niet hard genoeg gewerkt / inhoud studie sprak niet aan / opzet studie sprak niet aan / beroep viel tegen / vanaf begin liever andere opleiding / sfeer beviel niet / te weinig contacten / externe problemen / baan.' Doe ik de onderzoekers daarmee onrecht? Ik dacht het niet, zij spreken in hun discussie over de resultaten van dit deel van het onderzoek (p. 95) consistent over de mislukking en het falen van de uitgevallen studenten. Dergelijk onderzoek kan niet anders dan het pessimistisch wereldbeeld van beleidsmakers bestendigen. Wes Holleman is een van de weinigen die zich ook aan deze eenzijdigheden ergert, en hij wijst er fijntjes op dat veel van deze vermeende oorzaken van uitval en vertraging even goed gevolgen van eenmaal opgelopen vertraging kunnen zijn, een vertraging die via wat hij de Wet van de Remmende Studietoestand heeft genoemd, vervolgens alleen maar groter kan worden.

Beleid dat zich doodstaart op uitval en vertraging, zonder te beseffen dat veel van deze uitval en vertraging veeleer op positieve dan op negatieve gronden gebeurt, loopt ernstige risico's tot maatregelen te leiden die meer schadelijke onbedoelde dan gunstige bedoelde effecten sorteren. Jazeker, er zijn momenten dat de wetgever zich redelijker opstelt, daar waar het gaat om de verwijzende en selecterende functies van de propedeuse beter tot hun recht te laten komen; maar ook dan zien we de paradox ontstaan dat de wetgever desondanks meent dat de som van verwijzing en selectie in de propedeuse niet meer dan 20 % mag bedragen, ofwel heel wat minder dan de feitelijke uitval voor de invoering de twee-fasenstructuur was.

Even terug naar het thema 'selectie mag niet meer.' Het is een verhelderende oefening eens te bedenken wat naar alle waarschijnlijkheid de gevolgen zijn van een nogal extreme maar op zich uitvoerbare

maatregel: selectievrij onderwijs, laten we eenvoudigheidshalve zeggen alleen voor de doctoraalfase. Wie selectievrij onderwijs aanbiedt zal zich realiseren dat mensen van elkaar verschillen, en doorgaans nogal behoorlijk ook, niet alleen in opvattingen, maar ook in belangstelling, motivatie en capaciteiten. Om meteen een mogelijk nieuw misverstand voor te zijn: voor het W.O. geldt geenszins dat door de voorafgaande selectie in het middelbaar onderwijs de studenten wel naar capaciteiten gehomogeniseerd zullen zijn. Integendeel, omdat de besten worden geselecteerd zijn er juist tamelijk grote verschillen, waardoor docenten permanent in de verleiding worden gehouden via relatieve beoordeling de capabele maar duidelijk veel minder briljante studenten onvoldoendes uit te delen. Goed, vanwege die grote verschillen zal er aan het begin van de selectievrije rit een ticket worden uitgereikt aan alleen diegenen die geoordeeld worden de rit te kunnen volbrengen. Aha, de selectie verplaatst zich naar de toegang. Maar ook aan de uitgang vindt selectie plaats, is het niet in de vorm van een dossierdiplomering, dan zal het gaan in de vorm van een door de samenleving uit te voeren selectie omdat het onderwijs in gebreke is gebleven deze taak uit te voeren. In het huidige tijdsgewricht, met een voor vele studierichtingen zo krappe arbeidsmarkt, behoeft het laatste punt geen verdere toelichting.

Is de student gebaat bij dergelijk selectievrij onderwijs? Ik zie nauwelijks voordelen, ik zie voorlopig alleen misplaatste student-vriendelijkheid. Is de samenleving gebaat met het perfecte numerieke rendement van dit selectievrij doctoraalexamen? Ook dat voordeel zie ik niet. Gaan we nu terug van selectievrij naar de intenties van de wetgever om de selectie alleen maar gradueel te verminderen, dan blijft gelden: Als verbetering van numerieke rendementen ontstaat doordat selectieve momenten verschuiven naar ingang of uitgang van de opleiding, dan is de persoonlijke en de maatschappelijke winst twijfelachtig.

Maar u kunt mij tegenwerpen dat dit alleen maar theoretische noties zijn, die op zich geen bewijskracht hebben. Ik zou er op dit moment nog een concurrentietheorie aan toe kunnen voegen, ongeveer langs deze lijn: Studenten zijn zich voortdurend heel bewust van hun relatieve positie in de groep medestudenten, tevens de groep toekomstige beroepsgenoten. Het gaat om de concurrentie om de cijfers, zolang men nog studeert, en straks om een baan, wanneer men op de arbeidsmarkt komt, en daarna om het behoud van de baan in concurrentie met beroepsgenoten. Gedurende het onderwijs krijgen zij over die eigen concurrentiepositie steeds meer informatie, en sommigen zullen op grond van die informatie besluiten dat zij de strijd niet langer willen volhouden. Het is mijn mening dat een dergelijke opstelling van studenten volstrekt legitiem is, en dat het bovendien zo moet zijn dat het onderwijs de nodige informatie daarvoor ook moet geven. Dat is een standpunt dat lijnrecht staat tegenover het pleidooi voor selectievrij onderwijs. Het onderwijs als maatschappelijk verdelingsinstrument is een thema waar ik niet verder op in wil gaan, tenslotte zijn er takken van de sociologie die het, als onderwerp van studie hebben; maar zoveel is zeker: welke politieke wenselijkheden men hier ook mag koesteren, het is

onverstandig om de ogen te willen sluiten voor vormen van selectie die voortkomen uit de druk die de samenleving zeker ook in dit tijdsgewricht op mensen uitoefent.

Nu heb ik die concurrentietheorie toch nog bovenop die andere theoretische noties gestapeld. Al deze speculatie wijst op één rotsvast empirisch gegeven: het is gewoon onvoldoende bekend hoe het in werkelijkheid verder gaat met al degenen die niet voldoen aan het idealistische paradigma, van kiezen voor een studie en die dan ook netjes op tijd afmaken. Het is dus in de verste verte niet bekend hoe het onderwijs met minder frietje kan functioneren als schuifpaneel naar de maatschappij. Er ligt hier een opvallende parallel met ons gedichtengoed over de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt: het onderwijs kan niet de juiste mens op de juiste plaats afleveren, en zou dat ook niet moeten willen (zie Van Hoof en bronkers, *Onderwijs en Arbeidsmarkt*, 1980). Ik heb een vermoeden dat streven naar hogere rendementen leidt tot ernstiger fricties op de arbeidsmarkt, eenvoudig omdat de toch al niet geweldige flexibiliteit van het onderwijssysteem er verder door wordt aangetast.

De voorgaande meta - evaluatie leidt mij tot de slotsom dat de huidige beleidsdruk op numerieke rendementen, en dat gaat via bekostigingsstelsel, studiefinanciering, en kwaliteitsbewaking, op zijn best geen maatschappelijk rendement zal opleveren. Het is een stelling die er hopelijk toe prikkelt het empirische materiaal bijeen te brengen dat de stelling moet ontkrachten, maar daar mogelijk ook in zal falen.